

ЭНЕРГИЯНЫҢ САҚТАЛУ ЗАҢЫ

Энергия-материалдық объектілердің қозғалысы мен өзара әрекеттесуін сипаттаудың әмбебап тәсілі. Жұмыс және оны қисық сызықты интеграл арқылы көрсету. Қуат.

Көптеген физикалық процестерде **механикалық қозғалыс** материя қозғалысының **басқа түрлеріне**, мысалы, жылу қозғалысына, химиялық қозғалысқа **ауысады**.

1841 жылы Ю. Р. Майер алғаш рет қозғалыстың барлық түрлерін тек бірдей өлшеммен - **энергиямен** сандық түрде анықтауға болады деген идеяны алға тартты.

Энергия-бұл зат қозғалысының кез-келген түрінің мөлшерінің әмбебап өлшемі.

Механикада энергияның екі түрі бар – **кинетикалық және потенциалдық**.

Кинетикалық энергия - бұл жүйенің **механикалық қозғалысының** энергиясы.

Потенциалдық энергия - бұл денелер арасындағы өзара **әрекеттесу** энергиясы.

*Механикалық қозғалыстың өзара әрекеттесуі немесе механикалық қозғалыстың қозғалыстың басқа түрлеріне айналуы кезінде бір денеден екінші денеге берілу өлшемі - **жұмыс** деп аталатын физикалық шама болып табылады .*

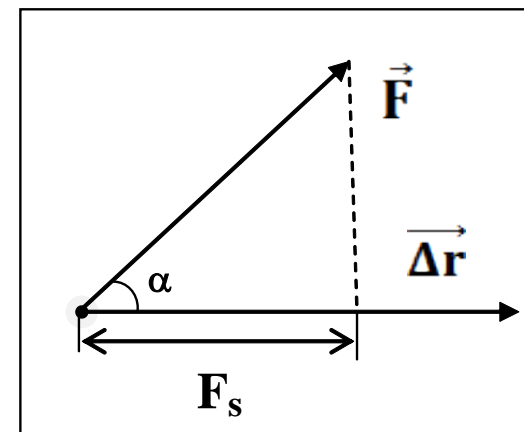
Материалдық нүктеге берілген қозғалыс мөлшері (материалдық нүктеден алынған) қозғалыс бағытына әсер ететін F_s күшінің және осы қозғалыстың орын ауыстыру $|\Delta \vec{r}| = \Delta S$ шамасына көбейтіндісіне пропорционал болатыны тәжірибе жүзінде анықталды.

Бұл шама **механикалық жұмыс** A деп аталады.

A жұмысын өлшей отырып, дененің W энергиясының өзгеруін анықтауға болады: $A = \Delta W$.

Орын ауыстыру векторының $\Delta \vec{r}$ бағытымен α бұрышын жасайтын **тұрақты күштің** ($\vec{F} = \text{const}$) **жұмысы** мынаған тең:

$$A = F \cdot \cos \alpha \cdot \Delta r = F_s \cdot \Delta r = (\vec{F} \cdot \Delta \vec{r})$$

Дербес жағдайлар :

- 1) $F_s > 0$ ($0 \leq \alpha < \pi/2$), $A > 0$; бұл жағдайда күш **қозғаушы** деп аталады;
- 2) $F_s < 0$ ($\pi/2 < \alpha \leq \pi$), $A < 0$; бұл жағдайда күш **тежеуші** деп аталады;
- 3) $F_s = 0$ ($\alpha = \pi/2$), $A = 0$; күш траекторияға перпендикуляр бағытталған **қозғалыс берілмейді**.

Жолдың $\Delta s_i = |\Delta \vec{r}|$ элементар бөлігіндегі

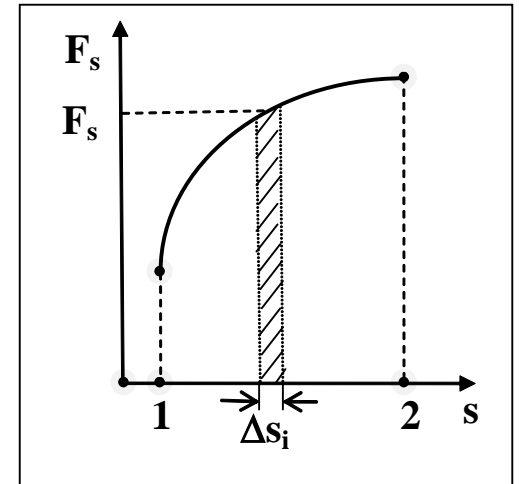
$\mathbf{F}=f(s)$ **айнымалы күштің жұмысы:** $\Delta A_i = F_{si} \cdot \Delta s_i$

1-ші нүктеден 2-ші нүктеге дейінгі
бүкіл жол бойындағы жұмыс:

$$A \approx \sum_i \Delta A_i = \sum_i F_{si} \cdot \Delta s$$

Егер $\Delta s \rightarrow 0$, онда

$$A = \lim_{\Delta s \rightarrow 0} \sum_i F_{si} \cdot \Delta s = \int_s F_s \cdot ds = \int_s \vec{F} \cdot d\vec{s}$$

Математикада мұндай **интеграл қисық сызықты интеграл** деп аталады.

Графикте жұмыс **қисық трапецияның ауданы** болып табылады.

*Механизмдердің бір уақытта азды-көпті жұмыстарды орындау қабілеті физикалық шама – **қуатпен** сипатталады.*

$$P = \frac{dA}{dt} = \frac{F_s \cdot ds}{dt} = \frac{\vec{F} \cdot d\vec{s}}{dt}$$

ХБ жұмыс бірлігі 1 джоуль (1 Дж = 1 Н.м).

ХБ қуат бірлігі 1 Вт (1 Вт = 1 Дж/с).

Механикалық жүйенің кинетикалық энергиясы және оның сыртқы және ішкі күштердің жұмысымен байланысы.

Материалдық нүктенің кинетикалық энергиясының өзгерісі күштің әсерінен болады және осы күштің атқаратын жұмысына тең:

$$dW_K = dA = \vec{F} \cdot d\vec{r} = \vec{F} \cdot \vec{v} \cdot dt = \vec{v} \cdot d\vec{p} = \frac{1}{m} \vec{p} \cdot d\vec{p} = \frac{1}{m} p \cdot dp = \frac{d(p^2)}{2m}$$

Бұл теңдеуді интегралдау, тек $W_K = 0$ нүкте тыныштық күйде болу шартында (яғни $v = 0$ және $p = 0$), материалдық нүктенің кинетикалық энергиясын анықтауға мүмкіндік береді:

$$W_K = \frac{p^2}{2m} = \frac{mv^2}{2}$$

$$W_K = \sum_{i=1}^n \frac{m_i v_i^2}{2}$$

Материалдық нүктелер жүйесінің кинетикалық энергиясы:

v жылдамдығымен қозғалатын массасы *m* **қатты дененің** кинетикалық энергиясы:

$$W_K = \frac{mv^2}{2}$$

Механикалық жүйенің кіші қозғалысы кезінде кинетикалық энергиясының өзгерісі барлық сыртқы және ішкі күштердің атқаратын жұмыстарының қосындысына тең:

$$dW_K = \sum_{i=1}^n dA_i$$

Кинетикалық энергия қозғалыстағы механикалық жүйе күйінің функциясы болып табылады және оның сол күйге қалай келгеніне байланысты емес.

Дененің айналмалы қозғалысы кезіндегі жұмыс, қуат және кинетикалық энергия.

Қатты дененің қозғалмайтын ось бойынша айналмалы қозғалысы кезінде *айналу моменті* тек $\vec{F}_\tau$ күшін тудырады, яғни ол нүкте траекториясына жанама бағытталған.

Бұл күштің атқаратын **жұмысы**:

$$dA = F_\tau ds = F_\tau R d\varphi = M_Z d\varphi$$

Денені $\Delta\varphi = \varphi_2 - \varphi_1$ бұрышына айналдырғанда **жұмыс** мынаған тең:

$$A = \int_{\varphi_1}^{\varphi_2} M_Z d\varphi = M_Z(\varphi_2 - \varphi_1)$$

Айналу осінен R қашықтықта орналасқан dm массалық **кіші элементтің кинетикалық энергиясы** мынаған тең:

$$dW_k = \frac{1}{2} \omega^2 R^2 dm$$

Қатты дененің **кинетикалық энергиясы** мынаған тең:

яғни
$$W_k = \int_m \frac{1}{2} \omega^2 R^2 dm = \frac{\omega^2}{2} \int_m R^2 dm = \frac{I\omega^2}{2}$$

$$W_k = \frac{I\omega^2}{2}$$

мұн. $I = \int_m R^2 dm$ - дененің айналу осіне қатысты *инерция моменті*

Айналмалы қозғалыс кезіндегі **қуат** мынаған тең:

$$P = \frac{dA}{dt} = M_Z \frac{d\varphi}{dt} = M_Z \omega$$

Әртүрлі санақ жүйелердегі кинетикалық энергиялардың байланысы.
Жалпы бүтін ретінде дене қозғалысының кинетикалық энергиясы.

Бір материалдық нүктенің немесе механикалық жүйенің жылдамдығы мен кинетикалық энергиясының мәндері бір-біріне қатысты қозғалатын екі санақ жүйесінде әртүрлі болады.

Кениг теоремасы - механикалық жүйенің кинетикалық энергиясы оның массалар центріне қатысты жүйенің кинетикалық энергиясының және оның массалар центрінің ілгерілемелі қозғалысының кинетикалық энергиясының қосындысына тең:

$$W_K = W_K^* + \frac{mv_c^2}{2}$$

Қатты дененің кез келген қозғалысында оның кинетикалық энергиясы оның жылдамдығы бар массалар центрінің *ілгерілемелі қозғалыстың кинетикалық энергиясының* және дененің массалар центрі арқылы өтетін лездік ось айналасында *айналу кинетикалық энергиясының* қосындысына тең, (I_c лездік оське қатысты дененің инерция моменті):

$$W_K = W_{K_{\text{пост}}} + W_{K_{\text{вращ}}} = \frac{mv_c^2}{2} + \frac{I_c \omega^2}{2}$$